

Antoni Tomczyk

BRZEŚĆ – MIASTO, KTÓRE WCIĄŻ GOŚCI W SERCACH NASZYCH

Brześć, urocza stolica niezwykle pięknego Polesia, po ostatniej wojnie znalazł się poza wschodnią granicą Polski. Leży za Bugiem, blisko naszego kraju i wciąż jest bardzo bliski naszym sercom.

Widok ogólny Brześcia n. Bugiem. Zdjęcie z okresu międzywojennego ze zbioru L. Wysockiej

Po wojnie polsko-bolszewickiej 1920 roku wielki entuzjazm, wynikający z powrotu Brześcia i Kresów do Polski, zaowocował odbudową zniszczonego miasta, rozwojem handlu inwestowaniem w kulturę i oświatę, a także w wychowanie młodego pokolenia w duchu patriotycznych tradycji i tolerancji dla Żydów, Białorusinów oraz obywateli innych narodowości. Warto o tym przypomnieć, bo ostatnio dużo mówi się o antysemityzmie i nietolerancji.

Niestety, czwarty rozbiór Polski zburzył dorobek międzywojennego dwudziestolecia. Po zakończeniu wojny miasto trafiło w granice Związku Radzieckiego, bo tak zdecydowali nasi zachodni sojusznicy na

konferencjach: w Teheranie (28.XI-1.XII.1943), a następnie w Jałcie (4-11.II.1945).

Brześć położony na ważnych szlakach handlowych i wojennych często był łupiony przez różnych agresorów, trafiał pod panowanie książąt ruskich, litewskich, niszczyli miasto Krzyżacy, Szwedzi, Tatarzy, Rosjanie, ale zawsze powracał w granice państwa polskiego. Czyżby bieg burzliwej historii Brześcia zatrzymał się już na stałe? Takie pytanie zadaje sobie wielu Polaków, a szczególnie ci, których serca przepełnione są tęsknotą do rodzinnego miasta, do miejsc, w których wyrastali z dzieciństwa i doznawali pierwszych olśnień młodości.

SPÓJRZMY NA KARTY HISTORII

Dawna legenda głosi, że w miejscu dzisiejszego Brześcia bogaty kupiec postawił dziękczynną kapliczkę za cudowne uratowanie, gdy z cennym towarem i licznymi sługami zapadł się w tutejszej topieli. Wokół kapliczki wyrosła osada o nazwie Brześce, pochodząca prawdopodobnie od brzóz, albo brzostu, które licznie zalesiały tutejsze okolice. Brześć wzrastał na niewielkim wzniesieniu, na lewym brzegu Muchawca przy ujściu do Bugu.

Położenie Brześcia na skrzyżowaniu szlaków handlowych i wojennych było przyczyną wielu napaści i grabieży jakie dotykały miasto. Już w X wieku Brześć był przedmiotem zatargów między Polską a Rusią Kijowską. W staroruskiej kronice Nestora zawarta jest wzmianka o wypadzie księcia kijowskiego Włodzimierza na ziemie polskie w roku 981: „(...) poszedł Włodzimierz na Lachów i zajął im grody ich, Przemyśl, Czerwień i inne grody mnogie...” Kronika wprawdzie nie wymienia nazwy Brześcia jednak dowiadujemy się z niej, że Włodzimierz dwa lata później wyprawił się na Jaćwingów przez Brześć i Drohiczyn.

Bolesław Chrobry opanował miasto w 1018 roku, a kronika staroruska odnotowała, że książę kijowski Świętopełk po przegranej bitwie w 1019 roku z młodszym bratem o tron kijowski, schronił się w Brześciu, w którym stały załogi Bolesława Chrobrego.

Po śmierci Bolesława Chrobrego jego syn Mieszko II w roku 1031 utracił Grody Czerwieńskie, trzynaście lat później Jarosław opanował Brześć i włączył go do księstwa Kijowskiego.

Za panowania Kazimierza Odnowiciela, to jest w latach 1034-1058 stosunki z państwami ościennymi uległy poprawie. Władca Polski ożenił się z siostrą Jarosława Mądrego, a swoją siostrę wydał za męża za Izasława, syna Jarosława. W roku 1076 Bolesław Śmiały wyprawił się na Kijów i rok

później przyłączył do Polski Grody Czerwieńskie i Brześć. Jednak podczas rządów jego brata Władysława Hermana, ziemie te zostały oderwane od państwa polskiego.

Oto w wyprawach na Brześć pojawiają się Litwini, Krzyżacy i Tatarzy. W 1164 roku książę litewski Skirmunt zajmuje Brześć. Jednak Polacy, prowadzeni przez Kazimierza Sprawiedliwego w roku 1182, po 12 dniach oblężenia zdobywają miasto.

Tatarzy w 1240 roku napadli i zniszczyli Brześć mordując jego obrońców. Warto dodać, że niektórzy ruscy książęta towarzyszyli Tatarom, wspólnie z nimi grabiąc i niszcząc miasto.

Po kolejnych najazdach tatarskich w latach 1259 i 1287 księstwa ruskie były na tyle osłabione, że stały się łatwym łupem dla agresywnej wówczas Litwy. Wielki książę Gedymin w 1319 roku zajął miasto, a następnie Podlasie i Polesie. Później poprzez małżeństwo Lubarta syna Gedymia z Buszą, córką księcia włodzimierskiego Andrzeja Jurewicza, Litwa opanowała Wołyń.

Kazimierz Wielki w wyprawie na Ruś, zorganizowanej w 1340 roku, zajął Lwów. W rok później pobił Tatarów, a po zbrojnej rozprawie w 1349 roku, w granicach Polski znalazło się księstwo halickie ze Lwowem, część Podola, Włodzimierz Wołyński i Brześć. Litwini zatrzymali Wołyń. W następstwie wieloletnich walk polsko-litewskich zawarto układ w roku 1366 na mocy którego książę Lubart zrzekł się zachodniego Wołynia z Włodzimierzem na rzecz Polski, a Kazimierz Wielki odstąpił Litwinom Brześć, który trafił pod zwierzchnictwo księcia Kiejstuta.

Po upływie 16 lat od śmierci Kazimierza Wielkiego relacje polsko-litewskie zmieniły się zdecydowanie w następstwie zawartego małżeństwa królowej Polski Jadwigi z Wielkim Księciem Litewskim Władysławem Jagiełłą.

Tymczasem spokój, jaki zapanował między Polską a Litwą, został zniweczony przez pojawienie się nowego agresora, jakim okazał się Zakon Krzyżacki. Krzyżacy napadli na Brześć w 1379 roku. Grabili miasto i mordowali ludność podobnie jak Tatarzy, ale zamku brzeskiego nie zdobyli.

Rok 1385 rozpoczął nowy rozdział w historii sąsiadujących z sobą trzech narodów, kiedy to zgodnie z umową w Krewie Władysław Jagiełło zobowiązał się przyjąć chrześcijaństwo wraz z całą Litwą oraz przyłączyć do Polski ziemie litewskie i ruskie. Na mocy tego porozumienia książę Witold otrzymał tytuł księcia brzeskiego. Warto także odnotować, że

w 1388 roku książę Witold sprowadził do Brześcia Żydów i nadał im szereg przywilejów.

Ważnym wydarzeniem dla Brześcia było nadanie miastu prawa magdeburgskiego przez króla polskiego w 1390 roku. Brześć stał się ważnym ośrodkiem handlowym, szczególnie dzięki słynnym Targom Brzeskim. W mieście rozwijało się prężnie garncarstwo, garbarstwo, kowalstwo, stolarstwo, krawiectwo, szewstwo, jubilerstwo itp.

W zwycięskiej bitwie nad Krzyżakami w 1410 roku pod Grunwaldem, brała udział również chorągiew brzeska. Z wdzięczności za odniesione zwycięstwo książę Witold ufundował w Brześciu w 1411 r. klasztor Augustianów i kościół p.w. Trójcy. Dla ludności żydowskiej wybudował okazałą synagogę, którą w XVII wieku uważano za najbogatszą w całej Polsce. Natomiast wcześniej wybudowane były dwie cerkwie: Św. Mikołaja i Św. Piotra oraz kościół farny p.w. Św. Krzyża. W cerkwi Św. Mikołaja podpisano Unię Brzeską.

Rosła zamożność mieszczan, miasto rozwijało się i pod koniec XV wieku liczyło 5 tysięcy mieszkańców. Niestety, w 1500 roku na Brześć napadli Tatarzy. Miasto zostało doszczętnie obrabowane i spalone, a ocalał jedynie zamek. Przez kolejne 10 lat miasto odbudowywało się z ruin. W roku 1511 król Zygmunt I potwierdził i rozszerzył dawne przywileje. Żydom przyznano swobodę uprawiania handlu i rzemiosła, prawo do odbudowy synagogi oraz zwolniono z obowiązku dostarczania wyekwipowanych jeźdźców na wypadek wojny.

Brześć zawdzięcza dużo dobrego staroście Mikołajowi Radziwiłłowi Czarnemu, który m.in. w 1563 roku założył drukarnię, z której wyszła słynna Biblia Brzeska, zaliczana do wczesnego polskiego druku. Starosta będąc kalwinem i popularyzatorem reformacji, wybudował w Brześciu świątynię – zbór kalwiński.

Zygmunt August nadał pieczęć herbową dynamicznie rozwijającemu się miastu w 1554 roku. Miasto posiadało ładny ratusz z wieżą i zegarem, a cyrulik Henryk Peterzon otworzył pierwszą aptekę w Brześciu. Natomiast w miejscu dawnego grodu, przy ujściu Muchawca do Bugu, zbudowano zamek z kamienia i częściowo z drzewa. Mury z pięcioma wieżami stanowiły trudną do zdobycia fortyfikację.

Po roku 1566 miasto składało się z trzech oddzielnych części: zamku zbudowanego na miejscu dawnego grodu, miasta na wyspie otoczonego wodami Bugu, Muchawca i jego odnogi oraz Zamuchawca leżącego na prawym brzegu odnogi rzeki.

W tym samym 1566 roku Brześć stał się stolicą województwa brzesko-litewskiego z dwoma powiatami: brzeskim i pińskim. Województwo otrzymało herb – Pogoń w błękitnej barwie na czerwonym polu. Pierwszym wojewodą był Jerzy Tyszkiewicz.

Niezwykle ważnym wydarzeniem w dziejach Korony i Wielkiego Księstwa było zawarcie Unii Lubelskiej w roku 1569, która łączyła obydwie kraje w jedno państwo ze wspólnie wybieranym monarchą, koronowanym w Krakowie. Polacy i Litwini uzyskali prawo osiedlania się według własnego wyboru na terytorium Rzeczypospolitej. Polska stała się państwem wielonarodowym, a Litwa i Ruś zyskały duże swobody.

Jesienią 1596 roku w Brześciu podpisano Unię w cerkwi Św. Mikołaja, w wyniku czego powstał kościół unicki, który zachował obrzędy i liturgię grecką ale uznał zwierzchnictwo papieża.

Początek XVII wieku był dla Brześcia okresem rozkwitu architektury sakralnej, budowano nowe kościoły, cerkwie i klasztory. W 1604 roku bp łucko-brzeski Marcin Szyszkowski ufundował oo. Bernardynom drewniany kościół z klasztorem, blisko zamku. Zaś w roku 1620 sędzia brzeski Gabriel Jeleński wznosił unicki klasztor oo. Bazylianów i kościół p.w. Piotra i Pawła.

Rozwija się oświata, przy klasztorach Augustianów, Jezuitów, Dominikanów, Bernardynów i Bazylianów oraz Bractwa Prawosławnego zakładane były szkoły dla chłopców, a przy klasztorach żeńskich szkoły dla dziewcząt.

W drugiej połowie XVII wieku ponownie spadło na Brześć sporo nieszczęść. W roku 1648 miasto zostało splądrowane przez watahy kozackie pod dowództwem Chmielnickiego. Kościoły były łupione, a ludność mordowana. W latach 1654 i 1655 wzmocniono fortyfikacje miejskie do tego stopnia, że w roku 1656 wojska moskiewskie pod dowództwem Urusowa i Boratyńskiego odstąpiły od oblężenia. Później, w roku 1657 szwedzkie wojska Karola Gustawa (w czasie „potopu”) oblegały i zdobyły twierdzę brzeską. Miasto zostało ograbione i zniszczone. Jednak szlachta polska pod dowództwem podczaszego litewskiego M. Radziwiłła odbiła zamek. Dalszej ruiny miasta dokonały w 1660 roku wojska moskiewskie pod wodzą Chowańskiego. Zniszczyły one miasto, zrabowały i spaliły świątynie oraz klasztory. Polacy oswobodzili Brześć w 1661 roku.

W 1700 roku rozpoczęła się Wielka Wojna Północna Rosji, Danii i Saksonii przeciw Szwecji, trwająca 21 lat, która zapoczątkowała powolny upadek państwa polsko-litewskiego, bowiem terytorium Polski stało się

terenem wyniszczających działań wojennych. Szwedzi w 1706 roku zajęli Brześć.

Po licznych najazdach sytuacja ekonomiczna Brześcia była w bardzo złym stanie. Celem jej ożywienia podskarbi litewski Antoni Tyzenhaus założył manufaktury sukna, a król Stanisław August Poniatowski w 1775 roku zainicjował budowę kanału Muchawieckiego (Królewskiego). W kraju zapanował chaos polityczny (Konfederacja Barska – 1768 r., Konfederacja Targowicka – 1792 r.), w następstwie czego doszło do trzech kolejnych rozbiorów Polski. Po trzecim rozbiorze w 1795 roku Brześć przypadł Rosji.

Drugiego czerwca 1812 roku wojska napoleońskie wkroczyły do Brześcia i przez szereg miesięcy tam stacjonowały.

Nadeszły lata spokoju i miasto zaczęło się rozbudowywać. W 1825 roku posiadało już 543 domy oraz 11 tysięcy mieszkańców. W czasie gdy żadna przeszkoda nie zagrażała dalszemu rozwojowi, niespodzianie Brześć dotknęła największa klęska. Car Mikołaj I wydał rozkaz zburzenia miasta, a na jego miejscu wzniesienia obronnej fortecy. Dorobek materialny i kulturalny miasta, wypracowany przez wiele pokoleń, został zniszczony. W latach 1836-1846 trwała budowa twierdzy. W tym czasie rozebrano prawie wszystkie zabudowania dawnego Brześcia. Ocalały tylko niektóre budowle sakralne adaptowane na potrzeby twierdzy. Nowe miasto rozbudowywało się dwa kilometry na wschód od starego, na dawnym przedmieściu kobryńskim i zajmowało pięciokrotnie większy obszar.

Pierwsza wojna światowa nie oszczędziła miasta. W połowie sierpnia 1915 roku wojska niemieckie zajęły Brześć. Nowi okupanci rabowali mienie, którego nie zdołali zabrać wycofujący się Rosjanie. Nawet z ruin domów zabierali cegły, które wagonami wywozili do Niemiec i Prus Wschodnich.

Po rewolucji październikowej nastąpiło zawieszenie broni na froncie wschodnim. Austria licząc na duże dostawy zboża z Ukrainy dla głodującej ludności podpisała z Ukrainą 9 lutego 1918 r. odrębny traktat pokojowy przyznając jej Chełmszczyznę i część Podlasia. Natomiast Niemcy podpisały z Rosją bolszewicką 3 marca tzw. Traktat Brzeski. Dla Polaków traktaty te oznaczały nowy rozbiór kraju, ale na szczęście żywot ich był bardzo krótki.

Na zachodnim froncie wojna zakończyła się w listopadzie kapitulacją Niemiec. W całej Polsce nastąpiło rozbijanie i wypędzanie Niemców. W dniu 8 lutego 1919 roku oddziały polskie z grupy operacyjnej gen.

Antoniego Listowskiego wkroczyły do Brześcia, gdzie toczyły się boje z wojskami niemieckimi, wycofującymi się z obszaru Rosji.

We wrześniu 1919 roku w Brześciu odbyły się wybory do władz miejskich, wyłoniono władze magistratu z Janem Ursyn Niemcewiczem na czele, jako prezydentem miasta.

W lecie 1920 roku bolszewicy zamierzając rozniecić rewolucje w Zachodniej Europie wyruszyli na podbój ziem polskich. Polacy niezmiernym wysiłkiem zbrojnym zadali im klęskę w sierpniu na przedpolach Warszawy, a we wrześniu tegoż roku, po raz drugi pokonali ich na Grodzieńszczyźnie. Rozejm podpisany 12. października oraz Traktat Ryski z 18 marca 1921 roku, nie zapewniły Polsce bezpiecznych granic wschodnich, bowiem bolszewicy nie wyrzekli się przygotowań do rewolucji światowej. W Mińsku sowieckie służby specjalne utworzyły tajną szkołę sabotażu i dywersji. Szkoleni w niej dywersanci po przerzuceniu na stronę polską organizowali oddziały czerwonej partyzantki, a po utworzeniu przez Polskę Korpusu Ochrony Pogranicza, zakładali tajne „jaczejki” (komórki) Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi (KPZB). W następstwie takiej działalności już 17. września 1939 r. wyszły z podziemia, wcześniej zorganizowane, gotowe do działania struktury komitetów rewolucyjnych. Komitety posiadały w dyspozycji oddziały milicji rewolucyjnej, które dokonywały krwawych rozpraw z patriotami polskimi. Czerwone opaski na rękawach oprawców miały oznaczać, że reprezentują władzę sowiecką i działalność zbrodniczą wykonują w jej imieniu. Było to ważne stwierdzenie, które pozwoliło zachować poprawne relacje między Polakami, a Białorusinami nie opętanymi bolszewicką ideologią nienawiści. Stwierdzić należy, że wielu Białorusinów ukrywało w swoich domach polskich sąsiadów, których życie było wówczas zagrożone.

BRZESKA TWIERDZA

Brzeska Twierdza w historii miasta i jego krajobrazie zajmuje ważne miejsce, dlatego warto poświęcić jej oddzielną charakterystykę. Rosjanie rozpoczęli budowę Twierdzy w 1836 roku, według planów opracowanych przez inżynierów carskich Oppermana, Maleckiego i Feldmana. Po zakończeniu wojen napoleońskich Rosja przystąpiła do budowy nowych obiektów obronnych i rozbudowę istniejących, celem zabezpieczenia granic od zachodu. Pierwszą linią tych umocnień stanowić miały Modlin, Warszawa i Dęblin, a kolejną linię obronną twierdze – Przemyśl, Brześć i Osowiec.

Car Mikołaj I wydał rozkaz zburzenia miasta, a na jego miejscu zbudowania obronnej fortecy. Budynki dawnego Brześcia znikły prawie całkowicie, a wraz z nimi historyczne pamiątki polskiego dziedzictwa. Ocalały tylko nieliczne gmachy, które zużytkowano na potrzeby fortecy. Kolegium jezuickie zamieniono na biura i mieszkanie komendanta Twierdzy, klasztor Bazylianów, zajęła artyleria na koszary, a w roku 1860 urządzono w nim kasyno oficerskie. Budynki klasztoru Bernardynów w latach 1842-1854 były siedzibą korpusu kadetów, a w roku 1860 przebudowano je na szpital wojskowy. Zburzono kościoły katolickie, cerkwie unickie, prawosławne i budynek żydowskiej synagogi. Na miejscu kościoła Augustianów postawiono w roku 1872 cerkiew prawosławną. Klasztor ss. Brygidek zamieniono w 1851 roku na ciężkie więzienie. Po zburzeniu kościoła dominikańskiego, będącego kościołem parafialnym wybudowano w nowym mieście kościół pod wezwaniem Podwyższenia św. Krzyża.

Twierdza składała się z czterech wysp: centralnej, otoczonej wodami Muchawca, jego odnogi i Bugu oraz trzech wysp sztucznych, których zewnętrzną linię tworzyły usypane 10-metrowe wały i wykopane fosy. Według nomenklatury polskiej wyspę środkową nazywano Centralną, zachodnią nazwano Wyspą Lotniczą, południową Wyspą Szpitalną, a północną – Wyspą Północną.

Wyspa Centralna otoczona była nie tylko wodami rzek, ale też zamkniętym kręgiem piętrowego budynku z czerwonej cegły, o długości 1,8 km. Wjazd na wyspę umożliwiały cztery bramy rozmieszczone w równych odstępach. Brama Szpitalna łącząca z Wyspą Szpitalną, wyglądała jak średniowieczny zamek posiadający po bokach dwie małe wieżyczki, zakończone parapetami z zębataymi blankami. Były jeszcze Brama Sztabowa i Brama Brygidzka łączące z Wyspą Północną oraz Brama Saperska, łącząca z Wyspą Lotniczą.

Największą wyspą była Wyspa Północna. W wale opasującym Wyspę Północną wbudowane były trzy bramy. Brama Kobryńska wiodła do miasta ulicą Nowo-Jagiellońską. Brama Brzeska łączyła wyspę z Aleją Kasztanową, prowadzącą do miasta i dworca kolejowego. Z Bramy Bielskiej droga wiodła przez działki ogrodnicze i tory linii kolejowej Warszawa-Brześć do wioski Rzeczycy, gdzie znajdował się fort gen. Sikorskiego. Przez Wyspę Północną przebiegały dwie główne drogi, jedna zwana Aleją 3 Maja łącząca Bramę Sztabową z Bramą Brzeską oraz droga Józefa Piłsudskiego, biegnąca od Bramy Kobryńskiej do koszar 30. PAL.

Marszałek J. Piłsudski w Twierdzy Brzeskiej. Odprawa dowódców Okręgu Korpusu. Zdjęcie z 1931 r. ze zbioru L. Wysockiej

Obszar kraju władze wojskowe podzieliły pod względem administracyjnym na 10 Okręgów Korpusu. Brześć z województwem poleskim należał do IX Okręgu Korpusu. Na obszarze każdego Okręgu Korpusu stacjonowały 3 dywizje piechoty i jedna brygada kawalerii. Każda dywizja posiadała 3 pułki piechoty i pułk artylerii lekkiej (PAL). W granicach IX O.K. znajdowały się: 9, 20 i 30 Dywizja Piechoty. Natomiast w Brześciu stacjonował 35 pp (9DP), 82 pp (30DP) oraz 30 poleski pułk artylerii lekkiej (30DP).

Wewnątrz Twierdzy poza obiektami ściśle wojskowymi znajdowały się budynki mieszkalne kadry zawodowej, kościół garnizonowy p.w. św. Kazimierza, biblioteki, państwowa szkoła powszechna nr. 8, poczta, sklepy, kioski, a także liczne zieleńce. Życie towarzyskie w Twierdzy było ożywione. Sprzyjały temu spotkania w kasynie, na kortach tenisowych, na strzelnicy, na przystani wioślarskiej, wycieczki w teren tzw. majówki itp. Zimą ślizgawki, trasy narciarskie, czy tory saneczkowe cieszyły się dużą popularnością. Dogodną łączność z miastem zapewniała mieszkańcom Twierdzy kolejka wąskotorowa. Przed południem korzystali z niej głównie uczniowie uczęszczający do szkół średnich, natomiast po południu wśród pasażerów kolejki dominowali pasażerowie dorośli.

Ostatnim polskim dowódcą Twierdzy był gen. Konstanty Plisowski. Niemieckie patrole rozpoznawcze zbliżyły się do fortów brzeskich 13 września 1939 roku. Twierdza broniła się szczupłymi siłami przed atakami przeważającego wroga. W nocy z 16 na 17 września gen. Plisowski wyprowadził żołnierzy z Twierdzy. Część załogi brzeskiej przyłączyła się do Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Polesie”, dowodzonej przez gen. Franciszka Kleeberga, a niektórym udało się dotrzeć do Francji. Niemcy wkroczyli do Twierdzy bez walki, lecz wkrótce, na mocy umowy z 23 sierpnia 1939 roku, przekazali Brześć Sowietaom. W dniu 22 września odbyła się w Brześciu słynna defilada zwycięzców – Armii Czerwonej i wojsk hitlerowskich, którą przyjmowali gen. H. Guderian i kombryg. S. Kriwoszejn.

BRZEŚĆ W MIĘDZYWOJENNYM DWUDZIESTOLECIU

Po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku następuje swobodny rozkwit miasta, powstają nowe budowle urzędów państwowych, świątynie, szkoły, sklepy, hotele, obiekty sportowe itp.

W roku 1936 Brześć liczył około 53 840 mieszkańców, z tego najliczniejsze grupy stanowili przedstawiciele wyznania mojżeszowego 21 116 osób, rzymskokatolickiego 21 120 osób i prawosławnego 8 285 osób.

Centrum miasta przecinało 9 równoległych ulic. Najbardziej reprezentacyjną była ulica Unii Lubelskiej, przy której znajdowały się urzędowe gmachy, kościół, szkoły i dwa miejskie parki. Prowadziła ona z dworca kolejowego aż do Muchawca. Wyróżniającymi się ulicami były też Jagiellońska, Zygmuntowska, Białostocka, Pereca, Kościuszki, Steckiewiczza.

Przy ulicy Zygmuntowskiej znajdowała się Izba Skarbowa, Powiatowa Kasa Chorych, redakcje dwóch gazet, Okręgowy Urząd Ziemski oraz Sejmik Powiatowy. Przy Zygmuntowskiej sąsiadowały z sobą trzy szkoły powszechne: pod nr 58 Państwowa szkoła Nr 1 im. Zofii Jankowskiej, obok niej prywatna żeńska szkoła żydowska „Bais-Jakób”, a nieco dalej państwowa szkoła Nr 4 im. Kazimierza Wielkiego dla dzieci żydowskich.

Brześć miał dobrze rozwinięte szkolnictwo na poziomie nauczania powszechnego i średniego. Miasto posiadało 18 szkół powszechnych, w tym 10 państwowych i 8 prywatnych – dwie prywatne polskie, jedna rosyjska i pięć żydowskich. W Brześciu było sześć szkół średnich ogólnokształcących tj. państwowe koedukacyjne gimnazjum i liceum im.

Gimnazjum im. R. Traugutta w Brześciu n. Bugiem. Fotografia z 1932 r. ze zbioru H. Kierskiej

R. Traugutta, prywatne żeńskie gimnazjum i liceum, prywatne koedukacyjne gimnazjum i liceum im. J. Niemcewicza obydwie szkoły Polskiej Macierzy Szkolnej, prywatne hebrajskie gimnazjum i liceum Stowarzyszenia „Tarbuta” i inne. Oprócz tych szkół było też w Brześciu 9 szkół zawodowych: gimnazjum techniczne, gimnazjum handlowe, gimnazjum mechaniczne, żeńskie gimnazjum Krawieckie i inne.

Brzeskie środowisko żydowskie prowadziło religijną szkołę Talmud – Torah dla 500 uczniów, która przetrwała do 1941 roku. Ponadto w okresie międzywojennym, jak wcześniej wspomnieliśmy, w mieście było 6 powszechnych szkół żydowskich i dwa przedszkola.

W Brześciu znajdowało się kilkanaście księgarń, a przy każdej z nich czynna była prywatna wypożyczalnia książek. Poza tym miasto posiadało biblioteki: powiatową, kolejową, Związku Nauczycieli, wojskową, żydowską i rosyjską. Ukazywała się też prasa polska i żydowska – „Express Poleski”, „Dziennik Polski”, „Gazeta Polska”, „Życie Polesia”, „Unser Poleser Express”, „Poleser Sztyme” i inne.

Dobre sąsiedztwo i wzajemna tolerancja mieszkańców miasta znajdowały wyraz w funkcjonowaniu świątyń dla różnych wyznań. W Brześciu były dwa kościoły rzymskokatolickie, parafialny pod wezwaniem Podwyższenia św. Krzyża przy ulicy Unii Lubelskiej, a drugi

na Przedmieściu Grajewskim pod wezwaniem Najświętszego Serca Jezusowego oraz kaplica Matki Bożej Królowej Korony Polskiej na Kijowskim Przedmieściu. Kilka lat przed wojną zbudowano przy ulicy Zygmuntowskiej kościół ewangelicki. Religijne potrzeby ludności prawosławnej zaspokajały dwie cerkwie.

Na rogu ulic Dąbrowskiego i Listowskiego posadowiona była jednopiętrowa synagoga, w której tłumnie zbierali się Żydzi. Oprócz synagogi było w mieście jeszcze kilka bożnic. Swobodnie funkcjonowały także liczne domy modlitwy kościoła narodowego, baptystów oraz innych wyznań.

Dla pełniejszego obrazu miasta wypada dodać, że w Brześciu znajdowały się liczne banki, trzy kina oraz nowoczesny stadion sportowy. Do teźżyzny fizycznej i wychowania sportowego w szkołach przywiązywano dużą wagę. Działalność sportową prowadziły kluby: „Pogoń”, „Kresy”, „Ruch”, „Pancerni” oraz żydowski klub sportowy „Macabi”.

LATA DEPOLONIZACJI KRESÓW WSCHODNICH

Po 17 września Brześć przeżywał, podobnie jak całe obszary Kresów Wschodnich, depolonizację na skalę niespotykaną w dotychczasowej historii. Sowieccy okupanci w latach 1940-41 dokonali czterech masowych wywózek na Syberię obywateli polskich, nastąpiły aresztowania polskich patriotów, a polskie wielowiekowe dziedzictwo skazane było na zagładę i zapomnienie. Zamykano polskie szkoły i kościoły katolickie, które były ostoją polskości. Gdy weźmiemy pod uwagę zbrodnię ludobójstwa dokonanego na jeńcach wojennych z obozów: Starobielsk, Kozielsk i Ostaszków, wyraźniej uwidoczni się sowieckie działanie zmierzające do pozbawienia Polaków elit przywódczych i zniewolenia narodu. Niemiecka okupacja w latach 1941-44 dokonała dalszego wyniszczenia ludności polskiej.

Lata powojenne, aż do rozpadu Związku Radzieckiego, były czasem intensywnej sowietyzacji mieszkańców Kresów. Publiczne okazywanie przywiązania do języka polskiego, jawne uczęszczanie do kościoła, czy pielęgnowanie mogił na polskich cmentarzach, mogło stać się powodem do dotkliwych szykan w miejscu pracy czy w szkole.

ODRADZANIE SIĘ ŚWIADOMOŚCI NARODOWEJ

W końcu lat osiemdziesiątych Tadeusz Gawin zgromadził wokół siebie grono patriotów polskich, którzy mimo wielu trudności dokonali czynu niezwykłego – zarejestrowali 10.08.1988 r. działalność Polskiego Towarzystwa Kulturalno-Oświatowego im. Adama Mickiewicza z siedzibą w Grodnie. Działalność Towarzystwa napotykała na duże trudności, ale systematycznie rozszerzała się na inne regiony, zamieszkałe przez większe skupiska Polaków. W następstwie tego 6.06.1990 r. Towarzystwo przekształciło się w Związek Polaków na Białorusi (ZPB), a Tadeusz Gawin stanął na jego czele jako prezes. Z czasem w zarządzie ZPB zarysowały się różnice poglądów na temat rozwoju polskiej oświaty na Białorusi w wyniku czego Stanisław Sienkiewicz, dotychczasowy wiceprezes ZPB, z grupą innych działaczy Związku założył 3.12.1995 r. Polską Macierz Szkolną. Dwutorowy nadzór nad oświatą nie sprzyjał jej rozwojowi. Dzięki wytrwałości i uporowi w pokonywaniu przeszkód formalnych i niechęci władz białoruskich, udało się działaczom ZPB uzyskać zgodę na budowę polskich szkół za polskie pieniądze. Budowę szkoły w Grodnie wspierał finansowo Senat RP, Stowarzyszenie Wspólnota Polska kierowane przez prof. Andrzeja Stelmachowskiego, a także cała Polska w odpowiedzi na apel radiowy redaktora Skindera. W następstwie tego doszło 21.09.1996 r. do otwarcia w Grodnie pierwszej polskiej szkoły na Białorusi (ostatnią zamknięto w Grodnie w 1948 r.). Kolejną polską szkołę wybudowano i oddano do użytku 2.10.1999 r. w Wołkowysku. Niestety, władze białoruskie nie wyraziły zgody na realizację planów budowy dalszych polskich szkół, mimo starań wspieranych przez polską dyplomację.

Brześć przeżywał odradzanie się polskiej świadomości narodowej na równi z innymi regionami Białorusi. W mieście powstał oddział Polskiej Macierzy Szkolnej kierowany przez niestrudzoną działaczkę i wybitną poetkę Marię Sulimę. Pani Maria od wielu lat organizuje międzynarodowe konferencje popularno-naukowe, poświęcane upamiętnianiu wybitnych Polaków: Tadeusza Kościuszko, Romualda Traugutta, Marii Rodziewiczówny, Adama Mickiewicza i in., na które przyjeżdżają do Brześcia liczni uczestnicy z Polski oraz z innych państw. Macierz organizuje nauczanie języka polskiego w wytypowanych klasach brzeskich szkół, a poza tym patronuje funkcjonowaniu zespołów kulturalno-oświatowych w szkołach i w Klubie Polskim.

Odnowiony Polski Cmentarz Garnizonowy w Brześciu n. Bugiem. Zdjęcie wykonane w 2003 r. w czasie trwania Konferencji Naukowej zorganizowanej przez Polską Macierz Szkolną

Wśród rodzin pochodzenia polskiego rośnie zainteresowanie nauką języka polskiego zarówno dzieci, jak osób w średnim wieku, które nie miały możliwości takiej nauki. Tymczasem młodzież powracająca z Polski po ukończeniu studiów, włączając się czynnie w nurt odradzania polskości, podejmuje nauczanie języka polskiego także na spotkaniach pozaszkolnych.

W Brześciu odradza się życie religijne, funkcjonują dwa katolickie kościoły, w tym kościół Podwyższenia Św. Krzyża z 1856 r., a na katolickich cmentarzach, dotychczas opuszczonych i zarosniętych, pojawia się coraz więcej grobów odnowionych i systematycznie pielęgnowanych.

Należy podkreślić, że działalność Konsulatu Generalnego RP w Brześciu i kontakty ze Stowarzyszeniem Wspólnota Polska, stanowią wielką i skuteczną pomoc w działalności patriotycznej Polaków mieszkających w Brześciu, a także rozproszonych w innych regionach Polesia.

Źródła:

- *Danuta Waszczukówna Kamieniecka „Brześć niezapomniane miasto”*
- *Tadeusz Gawin „Zwycięstwa i porażki”*